

ՕԺԻՏ (ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ)

ՄԱՐԻԱՆՆԱ ՏԻԳՐԱՆՅԱՆ

Նորահարսին օժիտ տալու սովորույթը կիրառում է ունեցել մեզանից դեռևս հազարավոր տարիներ առաջ, և այդ մասին բազմաթիվ վավերագրեր են պահպանվել: Դրանցից ամենահինը Բաբելոնի արքա Համմուրաբիի օրենսգիրքն է, որը վկայում է այն մասին, թե Ք.Ճ.ա. II հազարամյակում Տիգրիս-Եփրատյան հովտում որքան բարդ և նուրբ իրավական հարցեր և դրույթներ են քննարկվել: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ օժիտը բոլոր ժամանակներում եղել է անձեռնմխելի և չի ծուլվել համընտանեկան ունեցվածքին:

Հարուստ դասակարգը՝ բղեշխները, իշխանները, նախարարներն իրենց դուստրերին որպես օժիտ տվել են մեծ և փոքր հողային տիրույթներ, դաստակերտներ, գյուղեր, այգիներ ևն: Հայոց մեջ վավերացված է «Մայրենիք» կոչված սեփականության իրավունքը. հայ կինը իրեն օժիտ տրված ունեցվածքը սեփականատիրոջ իրավունքով կարող էր փոխանցել իր զավակներին: Մոր կողմից փոխանցված այդ ունեցվածքն էլ կոչվում էր «մայրենիք»:

Բանալի բառեր – ընտանիքը հնում, կնոջ իրավունքը, օժիտի անձեռնմխելիություն, կնոջ ունեցվածք, Հայոց կանոնագիրք, ընտանեկան իրավունք, «մայրենիք» սեփականություն:

Հայկական ավանդական հարսանեկան ծեսի կարևոր արարողակարգերից էր նորահարսին օժիտ տալը: Այս սովորույթը հայերի, ինչպես նաև այլ ժողովուրդների կենցաղում տարածված երևույթ էր, իսկ օժիտի կազմն ու արժեքը սերտորեն աղերսվում էին դարաշրջանի կյանքի, կենցաղի, միջավայրի և նյութական պայմանների հետ: Ինքնին պարզ է, որ իշխող դասակարգի տնտեսական և իրավական դրույթունը խիստ տարբերվում էր գեղջուկ-շինականի դրույթունից: Եթե վերջինների օժիտը սովորաբար բաղկացած էր տնտեսական իրերից և կենցաղային պարագաներից՝ նախատեսված օգնելու և հեշտացնելու նորաստեղծ ընտանիքի համատեղ կյանքը, ապա իշխող դասակարգը՝ նախարարները, իշխանները, բղեշխները, իրենց դուստրերին ամուսնացնելիս որպես օժիտ տալիս էին հողային մեծ և փոքր տիրույթներ՝ գյուղեր, դաստակերտներ, այգիներ և այլ շարժական և անշարժ ինչք, կամ այդպիսին նրանց փոխանցվում էր ժառանգման, նվիրատվության և այլ իրավական հիմքերով: **Հոր** կողմից տրվող այդ սեփականությունը կոչվում էր «հայրենիք», որից զատ՝ հայոց մեջ գոյություն ուներ նաև **մոր** կողմից տրվող ունեցվածք: Խոսքը **«մայրենիք»**

կոչված սեփականության իրավունքի մասին է, երբ հայ կինը, որպես սեփականատեր, իրավունք ուներ իր զավակներին, այդ թվում նաև ամուսնացած կամ չամուսնացած դուստրերին փոխանցել անշարժ սեփականություն: Մորից փոխանցված այդպիսի ժառանգությունը կոչվում էր «մայրենիք»¹: Այսպիսով, «մայրենիք»-ը սեփականության իրավունքի առաջացման ինքնուրույն աղբյուր էր, իսկ կինը Հայաստանում՝ սեփականության իրավունքի ինքնուրույն **սուբյեկտ**²: Այս առումով «օժիտ տալու» արարողակարգը, հարսանեկան ծեսի շրջանակներից դուրս գալով, տեղափոխվում է իրավական դաշտ, և չափազանց ուշագրավ են դառնում Հայոց Կանոնագրքում³ ամփոփված այն կանոններն ու օրենքները, որոնք գործում էին հայ կնոջ իրավունքը պաշտպանելու համար:

«Մայրենիք»-ի գոյության մասին բազմաթիվ փաստեր են մեզ հասել Փավստոս Բուզանդի (Վդ.), Մովսես Խորենացու (Վդ.), Ղազար Փարպեցու (Վդ.), Արիստակես Լաստիվերտցու (Մի.), Ստեփանոս Օրբելյանի (Մի.) երկերից, հատկապես վիպական արձանագրություններից և իրավաբանական վավերագրերից: Հայ ընտանեկան իրավունքի համար մեծ արժեք են ներկայացնում Բարսեղ Կեսարացու (Վդ.)⁴ և Աթանաս Ալեքսանդրացու (Վդ.)⁵

¹ Տե՛ս **Հովհաննիսյան Ս.**, Ամուսնա-ընտանեկան իրավունքը վաղ ավատական Հայաստանում (IV-IX դդ.), Երևան, «Գիտություն» հրատ., 1976, էջ 9:

² «Մայրենիք»-ին համարժեք սեփականություն գոյություն է ունեցել վրացիների միջավայրում «դեդուլի» անունով (տե՛ս **Надарейшвили Г.** Очерки по истории грузинского семейного права. Тбилиси, 1967, стр. 30), ինչպես նաև ֆրանկների միջավայրում «allod maternus» անվամբ (տե՛ս **Колганов М.** Собственность. Докапиталистические формации. Москва, 1962, стр. 332):

³ «Կանոնագիրք Հայոց»-ը հայ միջնադարյան իրավաբանական փաստաթղթերի պաշտոնական ժողովածու է՝ բաղկացած հոգևոր-եկեղեցական, բարոյախրատական, տնտեսական, քաղաքական, իրավական, քաղաքացիական խնդիրներ ընդգրկող զանազան կանոն-հոդվածներից: Դրանք տարբեր ժամանակներում կազմվել են քրիստոնեական տիեզերական եկեղեցական ժողովներում (Նիկիա՝ 325, Կ.Պոլիս՝ 381, Եփեսոս՝ 431 ևն): Այդ կանոնախմբերի մի մասը հավաքել, միավորել և առաջին անգամ կազմել է հայոց կաթողիկոս Հովհաննես Օձնեցին՝ 1710-ական թթ. (բաղկացած էր 24 կանոնախմբից): Հետագայում «Կանոնագիրք Հայոց»-ը բազմիցս վերահրատարակվել է՝ ավելի ճոխացվելով, նորից խմբագրվելով, և լայնորեն գործածվել է մինչև XX դ. 20-ական թթ.: Այժմ «Կանոնագիրքը» մատենագրական հուշարձան է (տե՛ս **Հակոբյան Վ.**, Կանոնագիրք Հայոց, հ. 1-2, Երևան, «Գիտություն» հրատ., 1964-1971):

⁴ Բարսեղ Կեսարացու անվամբ կանոնները թվով 51-են, որոնցից 25-ը վերաբերում են ընտանեկան իրավունքին: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ վերջինս հայտնի չէր ասորական և հունական կանոնական իրավունքներին և ունի հայկական ծագում

վավերական կանոնախմբերը⁶: Դեռևս Շահապիվանի⁷ ժողովին ընդունված կանոններում **կին** օրենքի առաջ հավասար էր տղամարդուն. «Եթէ այր եւ եթէ կին՝ կանոն այդ կացց է»⁸:

Այսպիսով, IV-V դարերում ընդունված հայ կանոնական իրավունքի նորմերը, «Ասորական» կոչված դատաստանագիրքը⁹, XII-XIII դդ. հայկական դատաստանագրքերը¹⁰ և ազգագրական նյութերը, ինչպես և հայ ու օտարազգի պատմիչների առանձին վկայությունները հաստատում են, որ վաղ ավատական շրջանում ամուսնաընտանեկան հարաբերությունները կարգավորվել են իրավական դաշտով: Հայկական դատաստանագիրքն ընդգրկել է 535-536 թթ. ընդունված Հուստիանոս կայսեր¹¹ «Հայոց ժառանգական իրավունքի մասին» էդիկտը¹² և XXI նովելը¹³, համաձայն որի՝ հայ կանանց հավասար

(տե՛ս **Հակոբյան Վ.**, «Կանոնագիրք Հայոց» և նրա խմբագրությունները, Երևան, 1967, էջ 135-143), Կանոնագիրք Հայոց, Բ գիրք, էջ LXV-LXX:

⁵ Աթանաս Աղեքսանդրացուն վերագրվող 88 կանոնից (Կանոնագիրք Հայոց, Ա գիրք) ընտանեկան իրավունքին վերաբերում են 31-ը:

⁶ Ավանդության համաձայն՝ մի քանի ազգային կանոնախմբեր ստեղծվել են դեռևս մ.թ. I դարում և վերագրվում են Թադևոս և Փրիլպոս առաքյալներին: Ազաթանգեղոսը նշում է, որ Նիկիայի ժողովին մասնակցած Գրիգոր Լուսավորչի որդին՝ Արիստակեսը, 325 թ. իր հետ Հայաստան է բերել նիկիական կանոններ, և Լուսավորիչը դրանք հավելել է (Ազաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1914, էջ 445):

⁷ Շահապիվանի եկեղեցական ժողովը գումարվել է 444 թ. հունիսի 24-ին Մեծ Հայքի Արարատ նահանգի Ծաղկոտն գավառի Շահապիվան ավանում:

⁸ **Ղազարյան Ա.**, Շահապիվանի եկեղեցական ժողով, «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, Երևան, 2002, էջ 816:

⁹ «Ասորական» կամ «Ասորա-հռոմեական» է կոչվում մի դատաստանագիրք, որը մեզ է հասել հիմնականում ասորերեն, արաբերեն և հայերեն խմբագրություններով: Այդ դատաստանագրքի հնագույն տարբերակը՝ Լոնդոնյան ձեռագիրը, թվարկվում է V-VI դդ., որը բաղկացած է 127 հոդվածից և պահպանվել է ավելի քան 50 հայերեն ձեռագրերով (Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, ձեռագրեր՝ N 485, N 488, N 556, N 2593): Տե՛ս Հովհաննիսյան Ս., «Ասորական» կամ «Ասորա-հռոմեական» կոչված դատաստանագրքի աղբյուր հայ իրավունքի հետ, ՊԲՀ, 1970, N 2:

¹⁰ XII-XIII դդ. շրջանառության մեջ դրվեցին երեք խոշորագույն իրավաբանական կոթողներ՝ Դավիթ Ալավկարդու օրենքների ժողովածուն (մոտ 1130 թ.), Մխիթար Գոշի (1184 թ.) և Սմբատ Սպարապետի [Գունդստաբլ] (1265 թ.) դատաստանագրքերը:

¹¹ Հուստիանոս I-ը (Բյուզանդիայի կայսր 527-ից) սահմանել էր օրենսգիրք՝ «Corpus juris civilis», որն ընդգրկում էր 4652 հատված:

¹² Էդիկտ (լատ. edictum < edico՝ հայտարարում եմ) Հին Հռոմում մագիստրոսի (պրետոր) գործունեության ծրագիր, որը ներկայացվում և հայտարարվում էր պաշտոնական պարտականություններ ստեղծելիս:

ժառանգական իրավունք է վերապահվել: Այստեղ նշվում էր. «Մենք (Հուստիանոս) ցանկանում ենք, որ կանայք նույնպես մաս ստանան տոհմական կալվածքներից՝ սկսած նշված ժամանակից (535 թ.) ...»¹⁴: Ինքնին պարզ է, որ հայ կնոջ ժառանգական իրավունքի վերաբերյալ Հուստիանոս կայսեր «հոգաժողությունը» բխել է բյուզանդական քաղաքական շահերից, քանզի հայկական հողերին տիրանալու հնարավոր միջոցներից մեկը՝ կնոջ «նայրենիք» սեփականության ձևն էր: Անհրաժեշտ ենք համարում հիշատակել նաև կնոջ ժառանգական իրավունքը սահմանող այն հոդվածները, որոնք որոշ չափով հակակշիռ էին Հուստիանոսի նշված նովելին և զետեղված էին Մխիթար Գոշի (XII դ.)¹⁵ և Սմբատ Գունդստաբլի (XIII դ.)¹⁶ դատաստանագրքերում: Օժիտի վերաբերյալ Սմբատ Գունդստաբլի Դատաստանագրքի՝ «Ամուսինների ամուսնական իրավունքների մասին» 78-րդ հոդվածում նշված է. «Եթե պատահի, որ կնոջ անհնազանդության պատճառով նրանց միջև անհաշտություն ծագի և օրենքը թույլատրի լուծել այդ ամուսնությունը, ապա ամուսինը պետք է տա կնոջ ողջ բերածը, որպեսզի նա նորից ամուսնանա ուրիշի հետ: Ինչ վերա-

¹³ Նովելներ (լատ. novellae leges՝ նոր օրենքներ) անվանվում էին գործող օրենսդրության նոր օրենքները՝ հավելված, որը լրացնում կամ փոփոխում էր այն: Նովելներ են կոչվել Հուստիանոսի օրենսգրքում ներառված 168 նոր օրենքները՝ կազմելով նրա վերջին մասը:

¹⁴ Լատիներենից ռուսերեն թարգմանությունը տե՛ս **Адонц Н.** Армения в эпоху Юстиниана. Санкт-Петербург, 1908, стр. 180:

¹⁵ Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրք Հայոց (Իրաւաբանական հետազոտութիւնք հանդերձ ծանոթութեամբք՝ Վահան Ժ վարդապետի Բաստամեանց), 1880, մաս 2, Կանոն ԿԲ, էջ 372: Ուշագրավ է, որ Վաղարշապատում լույս տեսած այս դատաստանագիրքը հիմք է ծառայել լեհահայերի օրենսդրության համար: Կամենեց-Պոդոլսկի և Լվովի հայերը իրավունք են ստացել ունենալու իրենց սեփական դատարանը, որը մինչև XVI դ. սկիզբը ղեկավարվում էր սովորության իրավունքի չափանիշներով: XVII դ. սկզբին լեհական կառավարությունը պահանջեց, որպեսզի հայերն իրենց օրենսդրությունը ներկայացնեն գրավոր: Հետագայում, ինչպես նշում է Վահան Վ. Բաստամեանցը, առանձին հոդվածներ փոփոխվել են հենց իրենց՝ հայերի կողմից, նոր ժամանակների պահանջներին համապատասխան: Ուշագրավ է, որ Գոշի Դատաստանագրքի վերը հիշատակված՝ «քրոջ բաժինը կազմում է եղբոր բաժնի կեսը...» հոդվածը լեհահայերի օրենսդրության մեջ փոփոխված էր, և քրոջ ու եղբոր բաժինները հավասար էին: Տե՛ս **Գրիգորյան Վ.**, Կամենեց-Պոդոլսկի հայկական դատական փաստաթղթեր, Երևան, 1963, էջ 73:

¹⁶ 118-րդ հոդվածը սահմանում է, որ «երկու քույրը ստանան մեկ եղբոր բաժին, քանզի երկու աղջիկ գնահատվում են ինչպես մեկ տղա, իսկ կինը, ըստ օրենքի, գնահատվում է ինչպես ամուսնու կեսը»: Տե՛ս Սմբատ Սպարապետ, Դատաստանագիրք, Երևան, 1958, հոդված 118 և 119:

բերում է այն հագուստին, որ նրանք միասին են ձեռք բերել և անկողնու սպիտակեղենին (տեքստում՝ պառկելիք), որից նրանք օգտվել են համատեղ, ապա դրա համար հատուցում չկա: Կնոջ բերած բոլոր տեսակի անասունները ետ են վերադարձվում, ծնածը կիսվում է, իսկ անասնակերը և պահելը, ինչպես և այլ բաներ, չեն հատուցվում»¹⁷: Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի 108-րդ հոդվածը ևս վկայում է, որ **պոռոգը**՝ «հարսների օժիտը», համընտանեկան ունեցվածքին չի ձուլվում¹⁸: Առհասարակ, պետք է նշել, որ հայոց մեջ կիրառվող Դատաստանագրքերի միջև իրավագիտական առումով մեծ տարբերություն չէր նկատվում, և ընդհանուր առմամբ այդ դատաստանագրքերը մեկը մյուսին լրացնող տարբերակներ էին¹⁹:

Այսպիսով, օժիտը՝ որպես մասնավոր սեփականություն, **անձեռնմխելի** էր, և նույնիսկ բաժանության դեպքում այն ամբողջությամբ վերադարձվում էր կնոջը: Այդ են վկայում օժիտի «ինստիտուտի» վերաբերյալ բոլոր ուսումնասիրությունները, ինչպես նաև հնագույն վավերագիր արձանագրությունները: Այդպես, օրինակ, Համմուրաբի²⁰ օրենսդրության մեջ, որն իր տեսակի մեջ մարդկությանը հայտնի առաջին գրավոր հիշատակարաններից մեկն է, դեռևս Ք.ծ.ա. II հազարամյակում բազմակողմանի լուսաբանված էր կնոջ դրությունը, համաձայն որի՝ ամուսնացած կնոջ դիրքը ամուսնու տանը բավականին բարձր էր և պատվավոր: Բաբելոնի օրենքը նկատի ուներ միակնություն (բացառու-

¹⁷ **Սմբատ Սպարապետ**, Դատաստանագիրք, Երևան, 1958, էջ 84-87: Տե՛ս նաև 119-րդ հոդվածը, էջ 110:

¹⁸ **Մխիթար Գոշ**, Գիրք դատաստանի, աշխատասիրությամբ՝ Խ. Թորոսյանի, մաս 1, Երևան, 1975, էջ 127, 128: Տե՛ս նաև 121-րդ հոդվածը, էջ 289, 290:

¹⁹ Այդպես, օրինակ, Սմբատ Սպարապետի (Գունդստաբ) Դատաստանագիրքը աղբյուրագիտական տեսակետից նույն Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքն է՝ փոքր-ինչ կրճատված, կիլիկյան պայմաններին համապատասխան փոփոխված և գրաբարից կիլիկյան աշխարհաբարի թարգմանված: Հայկական թագավորության մեջ այդ ժամանակ գործող Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքն ու «Անտիոքի ասիզները» չէին բավարարում պետության իրավական գործունեության պահանջները, քանզի Գոշի Դատաստանագրքի կազմումից հետո անցած ժամանակահատվածում (մոտ 80 տարի) փոխվել էին ավատատիրական հարաբերությունները: Կիլիկյան Հայաստանում Սմբատ Գունդստաբի Դատաստանագիրքը գործածվել է մինչև պետության անկումը՝ 1375 թ.:

²⁰ Համմուրաբի (Համուրապի)՝ Բաբելոնի թագավոր (Ք.ծ.ա. 1792-1750 թթ.), որի օրենքները պարունակում էին 280-ից ավելի հոդվածներ, ինչպես նաև նախաբան և վերջաբան: Լինելով հմուտ քաղաքագետ և զորավար՝ նա կարողացել է Ասորեստանի տարածքը ենթարկել Բաբելոնին, նրա օրոք զարգացել են թագավորական իշխանությունը և ապրանքադրամային հարաբերությունները:

թյուն էին ամլությամբ տառապող, անտնտեսվար և անառակ կանայք), և ամուսնու մահից հետո նա դառնում էր տան գլխավորը, երեխաները պարտավոր էին հնազանդվել նրան²¹: Համնուրաբիի օրենսդրության 167-րդ հոդվածի (naparraf) համաձայն՝ մոր օժիտը, որը կոչվում է «serigtu», երեխաները իրավունք ունեին ժառանգելու անգամ մոր մահից հետո, իսկ երեխաներ չունենալու դեպքում վերադարձվում էր նրա հայրական տուն²²: Այս համառոտ տեսությունը ցույց է տալիս, որ դեռևս Ք.ծ. 2000 տարի առաջ Եփրատ-Տիգրիսյան հովտում որքան բարդ ու նուրբ իրավական հարցեր և դրույթներ են քննարկվել:

Ազգագրագետ Ռուստյան Խարաձեն, հետազոտելով բաբելոնյան «serigtu»-ն և զուգահեռներ անցկացնելով վրացական «satavno»-ի (օժիտ) հետ, նմանություն է տեսնում ինչպես դրանց բաղադրության և կազմավորման, այնպես էլ ունեցվածքային իրավական փոխհարաբերությունների կարգով, որը հեղինակի կարծիքով վկայում է օժիտի այս ձևի հնավանդ ծագման մասին²³:

Ընտանեկան իրավունքի պատմության համար կարևորագույն աղբյուր է հայ եկեղեցու ծիսարան «Մաշտոցը»²⁴, որը հայկական ձեռագիր հավաքածուների ամենատարածված գրավոր հուշարձանն է²⁵: Ձեռագիր N

²¹ **Լեո**, Երկերի ժողովածու, հ. 1, Երևան, 1966, էջ 74, 75:

²² **Дьяконов И.** Законы Вавилонии, Ассирии и Хеттского царства. «Вестник древней истории». 1952, N 3, стр. 246-248.

²³ Տե՛ս **Харадзе Р.** Грузинская семейная община. Кн. 2. Тбилиси, 1961, стр. 57, 58.

²⁴ Ավանդության համաձայն՝ այն կրում է հայ գրերի ստեղծող մեծն Մեսրոպ Մաշտոցի անունը: Սակայն Ալիշանը նշում է, որ «Մաշտոցը» առնված չէ ս. Մեսրոպի անունից և ոչ էլ IX դարում այդ գիրքը կարգավորող համարված նույնանուն Մաշտոց կաթողիկոսից, որը հավանաբար ինքն է անունը գրքից առել: Եթե «Մաշտոցը» կոչվելու էր մեր մեծ վարդապետի անունով, ապա կվայելեր այն կոչել «Մեսրոպը» կամ «Մեսրոպ»: Մաշտոցը «մաշտ» արմատից է՝ «**ծիսական**» նշանակությամբ, անշուշտ նախաքրիստոնեական բառ է, որի համար կարող է դիտվել լծորդություն **պաշտ** և **հաշտ** բառերի կրոնական իմաստները, որն էլ, համաձայն բառգրքի, նշանակում է «ցանիչ»՝ կրոնական ջրի ցողմունք: Տե՛ս **Ալիշան Ղևոնդ**, Հայոց հին հավատքը կամ հեթանոսական կրոնը (գրական արևելահայերենի վերածեց Վ. Բարսեղյանը), Երևան, 2002, էջ 223, 224:

²⁵ Միայն Երևանի Մաշտոցի անվ. Մատենադարանում պահպանվում է «մաշտոց»-ների ավելի քան 700 օրինակ: Ինչպես և «Կանոնագիրք Հայոց»-ը, «Մաշտոցը» նույնպես ունեցել է բազմաթիվ խմբագրություններ և դարերի ընթացքում փոփոխություններ է կրել: Տե՛ս նաև **Արևշատյան Ա.**, «Մաշտոց» ժողովածուն որպես հայ միջնադարյան երաժշտական մշակույթի հուշարձան, Երևան, «Ակադեմիա» հրատ., 1991, էջ 85-90 (այստեղ հեղինակն անդրադարձել է նաև Պսակի կանոնին):

953-ը²⁶ ենթադրվում է, որ ունի V դ. հնություն, որի հիմնավորումներից մեկը «նշան օրհնելոյ» կանոնի ձևակերպումն է: Համաձայն այդ կանոնի, որը զուտ իրավական է, սահմանված է պսակի հասակը՝ 11-14 տարեկան և տրամաբանական էր, որ նրա իսկական տեղը լիներ «Կանոնագիրք Հայոց»-ը և ոչ ծիսարանը²⁷: V-VI դդ. ընտանեկան իրավունքի պատմության համար ուշագրավ վավերագիր է նաև «Գիրք Թղթոց»-ը՝ Հայ եկեղեցու պաշտոնական գրությունների ժողովածուն²⁸:

Օժիտի ինստիտուտի ծագման և կենցաղավարման հարցերի շուրջ արժեքավոր ուսումնասիրություն է կատարել ազգագրագետ Էմմա Կարապետյանը²⁹՝ դուրս բերելով օժիտի երևույթի առաջացման վերաբերյալ մասնագետների երկու հիմնական դրույթները.

1. օժիտը հանդիսացել է իբրև պատասխան փեսացուի կողմից տրված ամուսնական վճարի՝ **վարձանքի** (խալան)³⁰ դիմաց, որը ենթադրել է տալիս, որ փեսայի կողմից տրված **գլխագինն** ավելի հին սովորույթ է, և օժիտ տալն էլ առաջացել է հենց հարսի «գնման» սովորույթից³¹:

2. Օժիտն ավելի հին երևույթ է, քան նորափեսայի ամուսնական վճարը՝ վարձանքը աղջկա ծնողներին և կնոջ համար հանդիսացել է անձնական

²⁶ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի Ձեռագիր N 953, էջ 189ա: Ընդօրինակված է 1656 թ., բայց տվյալներ կան, որ այն ոչ միայն արտագրվել է IX դ. ձեռագրերից, այլև հարազատ է եղել V դ. մաշտոցյան խմբագրությանը: Ձեռագիր N 953-ում զետեղված «նշան օրհնելոյ» կանոնն էապես տարբերվում է X-XIV դդ. ընդօրինակված մաշտոցների տասնյակ ձեռագրերից, ինչպես նաև 1831 թ. Վենետիկում տպագրված «Մաշտոց»-ի «բաղդատութեամբ բազմաթիւ եւ հնագիր օրինակաց իբր յիսնոյ նաեւ հնագոյն երկաթագիր ձեռագիր» նշան օրհնելու կանոնից: Տե՛ս **Հովհաննիսյան Ս.**, Ամուսնա-ընտանեկան իրավունքը վաղ ավատական Հայաստանում (IV-IX դդ.), էջ 34-36:

²⁷ Հավանաբար այդ հանգամանքը նկատի ունենալով՝ X և հաջորդ դարերի ընդօրինակողները բաց են թողել այն ամենը, ինչն անմիջականորեն կապված էր նշանն օրհնելու արարողության հետ:

²⁸ Այստեղ պահպանված են նեստորականների հետ խնամիացած անձանց նկատմամբ կիրառված միջոցների մասին հազվագյուտ վավերագրեր (տե՛ս Գիրք Թղթոց, Թիֆլիս, 1901, էջ 43, 44, 73-76):

²⁹ **Կարապետյան Է.**, Օժիտը Հայոց մեջ, Երևան, «Ակադեմիա» հրատ., 1978:

³⁰ Խալան, դալան, կալան (калым)/

³¹ Տե՛ս **Ковалевский М.** Первобытное право. Т. 2. Семья. Москва, 1889; **Кулишер М.** Развод и положение женщины. Санкт-Петербург, 1886; **Малинин Л.** О свадебных платежах и о приданом у кавказских горцев. «Этнографическое обозрение». 1890, N 3, кн. 4; **Косвен М.** Брак-покупка. «Красная новь». 1925, N 2; **Кислянов М.** Калым и приданое у таджиков. «Труды института этнографии им. Миклухо-Маклая». Т. 14. Москва, 1951.

սեփականություն³²:

Առաջին դրույթի՝ օժիտի ուշ ծագման տեսակետի հետ հայ գիտնականներից մասամբ համամիտ է Խաչիկ Սամվելյանը՝ գտնելով, որ օժիտի ինստիտուտի գոյացումը հնարավոր էր միայն նահապետական տոհմային կարգերի քայքայման և դասակարգային հասարակարգի գոյացման պայմաններում, երբ գերիշխող էր դառնում մասնավոր սեփականության սկզբունքը³³:

Ինչպես կարելի է նկատել, հայոց մեջ նորահարսին հատկացվող ինչքը տարբեր անվանումներ է ունեցել՝ **պոռույգ** (պորոյգ), **օժիտ**, **բաժինք**, **տվար** (տալյր, տուար): Կարծում ենք՝ անվանումների այդ զանազանումը կապված է եղել պատմական այս կամ այն ժամանակաշրջանի հետ: Այդպես, օրինակ, «**պոռույգ**» ձևը հանդիպում է դեռևս ասորական Դատաստանագրքում (V-VI դդ.). հունարենից փոխառնված այս բառը (πρόιξ՝ օժիտ)³⁴ դարեր շարունակ կենցաղավարվել է մեզանում, ընդգրկվել Դատաստանագրքի մեջ և ընդհուպ մինչև XX դ. հիշատակվել գրավոր աղբյուրներում: Մեզ ավելի ծանոթ «**օժիտ**» (հարսի բաժին) ձևն Աճառյանը կապում է օժտել (նվիրել, պարգևել, օգնել, օժանդակել) իմաստների հետ, որն էլ ստուգաբանում է որպես «ընծա, պարգև»³⁵: Հայագետ Կարապետ Կոստանյանը հայրական ունեցվածքից որպես օժիտ բաժին տալու կարգի մասին իր աշխատությունը վերնագրել է «Պոռույգ և տուար»³⁶: Կարծում ենք՝ քր «տուար» բառը բխում է «տուլ այր» ձևից (այր-ի՝ տղամարդու տվածը, ամուսնու վճարը, վարձանքը, գլխագինը). «Տուեալն յառնէ վարձանք կնոջ. փոխարէն իմն օժտից բերելոց՝ ի հարսնէ... Զոր ինչ բերէ կին պորոյգս՝ գրեցեն զայն. նոյնպէս գրեն և զվարձանսն, այսինքն՝ ըզտուարն» որ է **մահիր**»³⁷, գրում են մխիթարյանները՝ առանձին դի-

³² Տե՛ս **Ефименко П.** Приданое по обычному праву крестьян Архангельской губернии. «Записи Имперского отделения Русского географического общества по отделению этнографии». Т. 3. Москва, 1873; **Смирнов А.** Очерки семейных отношений по обычному праву русского народа. «Юридический вестник». 1877, сентябрь, октябрь; **Максимов А.** Из истории семьи русских инородцев. «Этнографическое обозрение». 1902, N 1.

³³ **Սամվելյան Խ.**, Հին Հայաստանի կուլտուրան, հ. 1, Յերևան, «Հայպետհրատ», 1931, էջ 265-269: **Սամվելյան Խ.**, Հին Հայաստանի կուլտուրան, հ. 3, Երևան, «Արմֆանի» հրատ., 1941, էջ 118-132:

³⁴ **Աճառյան Հ.**, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 4, էջ 107:

³⁵ Նույն տեղում, էջ 611:

³⁶ **Կոստանյան Կ.**, Պոռույգ և տուար, «Ազգագրական Հանդես», գ. 13, Թիֆլիս, 1906, էջ 86:

³⁷ Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. 2, Երևան, 1982, էջ 890:

տարկելով **«տուար»** (տավար) բառը³⁸: Հր. Աճառյանը, ստուգաբանելով «տուար»-ը և շեշտելով՝ հովիվ, խաշնարած, տավար, տար, տուար, արջառ նույնիմաստ բառերը, նշում է շումերական «dapara» (եզ) ձևի հետ կապը՝ համարելով այն **«բնիկ հայ բառ»**³⁹: Բառի նախնական **«տավար»** (ծի, կով, եզ, նախիր) իմաստը հետագայում ձեռք է բերել «ինչք» (ապրանք, կարասիք, ունեցվածք, հարստություն) նշանակությունը և հենց իր երկրորդ իմաստով տարածվել աշխարհով մեկ՝ Կովկասից և Միջին Ասիայից մինչև Արևելյան և Հյուսիսային Եվրոպա⁴⁰:

Ոչ պակաս հետաքրքրական է **օժիտի** հոմանիշ **բաժինք** ձևը, որն այսօր էլ կիրառվում է մի շարք շրջաններում: «Բաժինք»-ի արմատը **բաժ**-ն է (արքունի տուրք, հարկ, մաքս, բաժին)⁴¹, որը ծագում է պահլավերեն «bag» (մաս, բաժին) ձևից, այստեղից էլ՝ «բաժին տալ» (ժառանգություն տալ) և «բազ արկանել» (բաժին հանել, մաս տրամադրել) ձևերը: Ուշագրավ է, որ հնուց ի վեր «bag» արմատը երկու տառադարձությամբ է կիրառվել՝ «bag - բաժ» և «bag - բազ»: «բազ՝ Աստուած, բաշխող, բաժանող, յարգելի, պաշտելի, նվիրող»⁴², որից էլ, անկասկած, սերվում են «բազին» (ատրուշան, մեհյան, զոհարան, կոատուն) և «Բագարան» (Աստվածավայր, Տաճար, Աստվածների բնակավայր), «բագավան» (Աստվածների ավան), «Բագարատ» (Աստուծո տվածը) ևն ձևերը⁴³:

Պետք է նշել, որ օժիտի ինստիտուտի ծագման հարցը տարբեր, երբեմն էլ իրարամերժ գիտական կարծիքների հիմնավորումով դեռևս մնում է թերի ուսումնասիրված: Օժիտի արարողակարգի ուսումնասիրության խնդիրներն այսօր էլ արդիական են, քանզի մեզանում կենցաղավարվելով հասարակության որոշ խավերում այն շարունակում է ունենալ գործնական նշանակություն՝

³⁸ Նույն տեղում:

³⁹ **Աճառյան Հ.**, ՀԱԲ, հ. 4, էջ 424,425:

⁴⁰ Հայերենից փոխառնված **«տավար»** բառը հանդիպում է ինչպես կովկասյան և ալթայական, այնպես էլ սլավոնական և ուգրո-ֆիննական լեզուներում, օրինակ՝ ռուս. тварь (անասուն) և товар (ապրանք) բառերը, որից էլ սերվում է товарищ ձևը. նախնական իմաստը՝ առևտրի ընկեր (տե՛ս **Աճառյան Հ.**, նշված աղբյուր):

⁴¹ **Աճառյան Հ.**, ՀԱԲ, հ. 1, էջ 380:

⁴² Նույն տեղում, էջ 373, 374:

⁴³ Այդպես, պահլավերենի «bag» (Աստված) և սանսկրիտի «bhaga» (բաշխող, բաժանող... արեգակ, Լուսին և Սիվա աստվածը) թափանցել են հնդեվրոպական ցեղակից այլ լեզուներ, օրինակ՝ ռուս. Богъ (Աստված), փոյուգ. βαγατος (Բաքոս) կամ богатый (հարուստ) և հակառակը՝ yбoгий (աղքատ) ևն (տե՛ս **Աճառյան Հ.**, նշված աղբյուր):

զգալի դեր խաղալով նորաստեղծ ընտանիքի նյութական պայմանները բարելավելու գործընթացում (կահույք, կենցաղային տեխնիկա, ավտոմեքենա, բնակարան ևն):

ПРИДАНОЕ (Исторический очерк)

МАРИАННА ТИГРАНЯН

Традиция выделять невесте приданое восходит к глубокой древности и это засвидетельствовано в документальных хрониках. Самый древний письменный источник – это кодекс правил вавилонского царя Хаммураппи – свидетельство того, что уже во II тысячелетии до н. э. в Тигрис-Евфратской долине юриспруденция изучала и рассматривала сложные, деликатные вопросы, касающиеся семьи и прав замужней женщины.

Исследования показывают, что приданое невесты было неприкосновенно и в общее семейное состояние не включалось.

Богатые землевладельцы, помещики, князья в качестве приданого давали малые и большие земельные угодья, селения, сады и пр. движимое и недвижимое имущество. В Древней Армении женщина являлась отдельным правовым субъектом и имела право владеть собственным имуществом, которое ей досталось в приданое. Своей недвижимостью женщина распоряжалась по своему усмотрению и могла лично от себя, в качестве подарка или приданого передать своим детям. Такая форма владения собственным имуществом называлась «mayrenik» (մայրենիք).

Ключевые слова – семья в древности, права женщины, неприкосновенность приданого, имущество женщины, Армянский кодекс правил, семейное право.

DOWRY (A Historical Overview)

TIGRANYAN MARIANNA

This paper is a historical overview of dowry, an ancient custom. Numerous preserved records prove that it has been practiced for thousands of years. However, the oldest available record is the Code of king Hammrabi in ancient

Babylon, which bears witness to the consideration of very complex and sensitive legal issues in the 2nd millennium BC in the Tigris-Euphrates river valley. Studies show that the dowry has at all times remained immune and never been considered as the property of the whole family.

The rich class, the proconsuls, princes, nakharars (ministers) gave their daughters as dowry big or small areas of land, granges, villages, parks, etc. Within the Armenians a right for property called "Mayrenik" (a mother's property) had been certified. The Armenian ladies had control of their dowries and could transfer them to their children. Thus, "Mayrenik" is the word for a mother's dowry transferred to a her children.

Key words – families in the past, woman rights, dowry immunity, a woman's property, the Armenian Code, family rights, "Mayrenik" property.